

Міністерство освіти та науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Факультет корекційної та соціальної педагогіки і психології
Кафедра психолого-медико-педагогічних основ корекційної роботи

Дипломна робота
магістра

з теми «**ФОРМУВАННЯ УВАГИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ
ІЗ ДИЗАРТРИЄЮ**»

Виконала:
студентка KorL1-М 18z групи
Гаврилюк Віта Вікторівна

Керівник:
кандидат медичних наук, доцент
Грубляк В.В.

Рецензент:
кандидат педагогічних наук, доцент
Левицький В.Е.

Кам'янець-Подільський – 2019 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ I. ТЕОРЕТИКО-ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ПРОБЛЕМИ РОЗВИТКУ УВАГИ У ДІТЕЙ З ДИЗАРТРИЄЮ	6
1.1. Характеристика уваги у дітей.....	6
1.2. Особливості розвитку уваги у дітей із дизартрією.....	16
Висновки до першого розділу	24
РОЗДІЛ II. МЕТОДИКА ВИВЧЕННЯ ТА АНАЛІЗ РІВНЯ СФОРМОВАНOSTІ МОВЛЕННЯ ТА УВАГИ У ДІТЕЙ З ДИЗАРТРИЄЮ	28
2.1. Обґрунтування методики дослідження рівня сформованості мовленнєвого розвитку та уваги у дітей з дизартрією.....	28
2.2. Аналіз результатів констатувального етапу дослідження.....	36
Висновки до другого розділу	57
РОЗДІЛ III. ФОРМУВАННЯ УВАГИ У СТАРШИХ ДОШКІЛЬНИКІВ З ДИЗАРТРИЄЮ ЗАСОБАМИ ДИДАКТИЧНОЇ ГРИ	60
3.1. Особливості формування уваги у старших дошкільників з дизартрією засобами дидактичної гри.....	60
3.2. Рекомендації щодо формування уваги у старших дошкільників із дизартрією.....	66
Висновки до третього розділу	70
ВИСНОВОК	72
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	78

ВСТУП

Актуальність теми. Сучасний стан розвитку спеціальної освіти в Україні потребує належного теоретико-методологічного та інструментального її рівнів з метою підвищення ефективності психолого-педагогічної допомоги та корекційної роботи з дітьми з порушеннями мовлення. В умовах сьогодення, як мовленнєве порушення, все частіше зустрічається дизартрія. Даний феномен пов'язано з умовами сучасної екології, а також з його етіологією та патогенезом. Емансипація жіночої статі виокремлює різний бік її прояву як у позитивному, так і негативному розумінні. Різні негативні впливи, як зовнішні, так і внутрішні, впливають на народження жінкою здорової дитини, яка немає будь-яких психофізичних порушень, а також і на подальший стан жінки. Рівень розвитку медичних досліджень поки що не дає можливості забезпечити охорону трудової діяльності та здорового способу життя майбутньої матері, саме тому у нас в країні підвищується рівень народження дітей із різними патологіями, зокрема дітей з порушеннями мовлення, з дизартрією.

При характеристиці мисленнєвої діяльності, мовленнєвих процесів особлива увага при дизартрії відводиться кінестетичним відчуттям, які у дошкільників поданої нозології порушені, зокрема на думку В.М. Бехтерева, Н.І. Жинкіна, Н.С. Жукова, І.П. Павлова, Є.М. Мастюкової, Т.Б. Філічової, дошкільники найчастіше не відчують стану знаходження м'язів мовленнєвого апарату, їх розслабленості або напруженості, насильні недовільні рухи, неправильні артикуляційні позиції, що потребує відповідної логопедичної корекції. Вищезазначені дослідники в більшості розглядали клінічні та психолого-педагогічні аспекти корекції дизартрії у старших дошкільників. Проте психологічний розвиток уваги у дітей з дизартрією ще не достатньо досліджений. Отже, значущість даної проблеми для теорії та практики спеціальної освіти дошкільників з дизартрією, недостатня

вивченість її в логопедії зумовили вибір теми дипломної роботи магістра «Формування уваги у старших дошкільників із дизартрією».

Мета дослідження – вивчити психолого-педагогічні аспекти розвитку уваги у старших дошкільників із дизартрією.

Гіпотеза дослідження – своєрідність розвитку уваги у старших дошкільників із дизартрією залежить не стільки від структури недоліку, що обумовлює дизартрію у дітей, стільки від рівня недорозвитку у них мовлення та загально-інтелектуального недорозвитку.

Об’єкт дослідження – уваги у старших дошкільників з дизартрією.

Предмет дослідження – своєрідність формування уваги у дітей старшого дошкільного віку із дизартрією засобами дидактичної гри.

Завдання дослідження:

1. З’ясувати теоретико-практичні аспекти проблеми розвитку уваги у дітей з дизартрією.

2. Обґрунтувати методику вивчення та проаналізувати рівень сформованості мовленнєвого розвитку та уваги у дітей з дизартрією.

3. Розробити методику та рекомендації щодо формування уваги у старших дошкільників з дизартрією засобами дидактичної гри.

Методи дослідження теоретико-методологічний аналіз загальної та спеціальної медичної та психолого-педагогічної літератури з проблеми дослідження, метод спостереження, бесіда, різні методи логопедичного вивчення, кількісна та якісна обробка отриманих результатів.

Експериментальна база: Кам’янець-Подільський дошкільний навчальний заклад № 8 «Колосок», Кам’янець-Подільський дошкільний навчальний заклад № 9 «Барвистий віночок», Кам’янець-Подільський дошкільний навчальний заклад № 15 «Джерельце», Кам’янець-Подільський дошкільний навчальний заклад № 16 «Айболить», Кам’янець-Подільський дошкільний навчальний заклад № 17 «Світлячок».

Теоретична значущість полягає у з’ясуванні теоретико-практичних аспекти проблеми розвитку уваги у дітей з дизартрією; аналізі клініко-

фізіологічних особливостей розвитку дітей з дизартрією, особливостей їх мовленнєвого та інтелектуального недорозвитку.

Практичне значення включає обґрунтування методики вивчення та аналіз рівнів сформованості уваги у старших дошкільників з дизартрією; розробку методики формування уваги у старших дошкільників з дизартрією.

Апробація результатів дослідження. Основні результати дипломної роботи магістра обговорювались на студентській науково-практичній конференції в Кам'янець-Подільському національному університеті імені Івана Огієнка.

Публікації: Робота висвітлена у статті «Теоретичні основи формування уваги у старших дошкільників із дизартрією».

Структура роботи: робота має вступ, три розділи, висновки, список використаних джерел.

ВИСНОВОК

Теоретико-експериментальне вивчення проблеми становлення уваги у дошкільників із дизартрією старшого віку дало нам змогу виділити наступні висновки.

Увага як психічний пізнавальний процес може виконувати функції підготовки інших психічних процесів до власної діяльності та розвитку та виступає процесом підготовки до організації пізнавальної психічної діяльності дошкільника. Вона забезпечує чітке та точне відображення предметів дійсності, зокрема увага зосереджує та направляє свідомість на повний та цілісний показ необхідних предметів та об'єктів довкілля. процес уваги має свій ступінь концентрації та інтенсивності впливу, який залежить від того, яким чином процес уваги спрямовується на конкретний предмет чи об'єкт впливу.

Діяльність набуває продуктивності і цілеспрямованості залежно від рівня зосередження уваги на предметі, що підвищує домінуючий зовнішній подразник, діяльність інших подразників зводиться до мінімуму. В великих півкулях головного мозку, в його корі концентрація не домінуючого збудження стає досить низькою, проходить процес гальмування інших подразників. При цьому увага переключається на інші предмети, концентрація її підвищується на необхідному об'єкті сприйняття.

Стійкість уваги дає змогу подолати перешкоди та не дає дитині відволікатися на несуттєві подразники. Дитина зацікавлено виконує відповідну діяльність, а саме це не дає їй відволікатися на зовнішні різноманітні подразники, вона їх не чує і не бачить.

Обсяг уваги характеризується кількістю предметів, що пов'язані або не пов'язані між собою, які дитина можуть одразу сприйняти. Саме тому, відповідні тренувальні вправи на формування навичок читання у дитини допомагають їй сприймати і відтворювати значно великий обсяг слів, але це також призводить до можливого збільшення помилок у неї. Усі властивості

уваги пов'язані між собою та знаходяться у зворотному пропорційному зв'язку та залежності, саме тому вони виражають різні ступені звуження та розширення свідомості у дитини відповідного віку.

У дітей дошкільного віку відбуваються поступові зміни у становленні уваги, які позитивно впливають на процес оволодіння дошкільником елементами навчальної діяльності. У дошкільному віці можливо організувати свідоме навчання дітей, яке допомагає в організації розвитку уваги у них.

Діти з дизартрією, за клініко-фізіологічними та психолого-педагогічними особливостями складають дуже змішану групу. Відповідно до структури існуючого у дошкільників з дизартрією порушення визначається і встановлюється профіль навчальної дошкільної установи. На основі синдромологічного підходу виділяють відповідні форми дизартрії, як мовленнєвого порушення, зокрема: спастико-атактичну, атактико-гіперкінетичну, спастико-регідну, спастико-паретичну, спастико-гіперкінетичну. Основою поданої класифікації є принцип узагальненого та системного підходу до функціонування та виконання відповідної внутрішньої діяльності центральної нервової системи. Виділенні також наступні форми дизартрії, зокрема: мозочкову та кіркову, екстрапірамідну чи підкіркову, бульбарну та псевдобульбарну, які структуровані за неврологічним принципом.

При аналізі різних форм дизартрії незалежно від її форми, порушення мовлення торкається тільки звуковимовного боку мовлення, при цьому процес внутрішнього не голосного читання, процес письма, обсяг словникового запасу, граматична будова мовлення, його розуміння оточуючими залишається збереженим, хоча розвиток мовленнєвої діяльності значно затримується у дитини відповідно до типового мовленнєвого розвитку.

У дітей з дизартрією майже не зустрічаються порушення інтелектуального розвитку, однак через рухові та значні мовленнєві вади,

вторинним у них виявляється затримка як інтелектуального, так і особистісного розвитку. Крім такої точки зору існують протилежні твердження, що дітям з дизартрією властиве порушення інтелекту. Незначні стерті форми дизартрії найбільше виявляються у дітей з типовим інтелектуальним розвитком, хоча можуть спостерігатися у дошкільників з порушенням інтелекту. Найскладніші форми дизартрії можуть проявлятися, як первинне мовленнєве порушення, у дітей з типовим розвитком інтелекту, але вони виявляються у дітей з порушеннями інтелекту. У дітей із дизартрією загальна та дрібна моторика характеризується затримкою у розвитку та недостатнім рівнем координації рухів, хоча у поданій нозології дітей не виявлені значні паралічі та парези. Найчастіше ці затримки проявляються в само обслуговуючій діяльності дітей з дизартрією, а також у затримці формування рухових навичок, які є пропедевтичними щодо розвитку письма та формування образотворчих навичок (малювання, ліплення, аплікації, конструювання тощо). При цьому дитина довго не цікавиться відповідними видами продуктивної та творчої діяльності. На низький рівень працездатності дітей впливають також порушення пам'яті, уваги, мисленнєвої діяльності.

Отже, на процес розвитку пізнавальних психічних процесів у дітей з дизартрією першочергово впливає розвиток у неї усіх властивостей уваги, що дасть змогу дитині адаптуватися у процесі виконання різних видів діяльності.

Методика констатувального етапу дослідження включала два напрямки: дослідження рівня сформованості мовленнєвого розвитку у дітей з дизартрією та вивчення рівня сформованості уваги у них. На першому напрямку нами були використані адаптовані мовленнєві картки, які дали нам змогу побачити рівень розвитку мовлення дітей з дизартрією, яких ми обрали для вивчення і корекційної роботи. Другий напрям дослідження включав наступні методики: перша методика – «Чарівні трикутники» – дослідження особливостей зорової уваги у дітей; друга методика – «Упіймай звук» – було обстеження особливостей слухової уваги у дітей; третя методика – «Веселі рухи» – обстеження особливостей зорової і слухової уваги; четверта

методика – «Запам'ятай слова» – обстеження активності сприймання, запам'ятовування, уваги (слухової); п'ята методика – «Назви картинки».

Аналіз результатів констатувального етапу дослідження ми проводили за наступними групами: 1 група дітей з типовим розвитком (10 чол.); 2 група – діти з дизартрією: 1 підгрупа – фонетико-фонематичний недорозвиток, обумовлений дизартрією (4 чол.); 2 підгрупа – ЗНМ III рівня, обумовлений дизартрією (2 чол.); 3 підгрупа – ЗНМ II рівня, обумовлений дизартрією (2 чол.); 4 підгрупа – ЗНМ та дизартрією, яка проявляється у поєднанні із порушеннями або вторинною затримкою розумового розвитку (2 чол.).

Відсоток виконання завдань всіх методик дітьми першої групи з типовим мовленнєвим розвитком складає 96%. Зокрема, вони чітко, правильно, у швидкому темпі та точно виконали всі вправи за усіма методами, це вказує на високий рівень розвитку у них уваги та усіх її властивостей. На відміну у дітей другої групи з порушеннями мовленнєвого розвитку та з дизартрією ми виявили наступні показники: у дітей 1 підгрупи з фонетико-фонематичним недорозвитком мовлення, обумовлений дизартрією (відсоток виконання завдань всіх методик дітьми складає 74%); спостерігались труднощі при виконанні ряду методик при вивченні рівня сформованості слухової уваги ми побачили, що діти паралельно із поданим звуком виділяли подібні звуки, при розрізненні вказаних слів виділяли слова, що відрізняються одним подібним звуком. Саме це вказує на низький рівень розвитку у них фонематичного сприйняття, а рівень сформованості слухової уваги у них достатній. У дітей 2 підгрупи, які мають ЗНМ III рівня, обумовлений дизартрією (відсоток виконання завдань всіх методик дітьми складає 56%) ми спостерігали дещо повільніший темп виконання всіх методик та низький рівень включення у процес виконання вправ методик. Дітям потрібно було повторити інструкцію для правильного виконання вправ щодо дослідження рівня розвитку зорової уваги. Вони виявляли знижений розвиток розподілу уваги; вони не могли утримувати у пам'яті одночасно два елементи вправи; у них проявляється звужений обсяг уваги; у них

спостерігається затримка у розвитку регуляції та контролю, вони не можуть вимовляти відповідні слова при їх повторенні, забувають окремі із них. Затримка у розвитку уваги у дошкільників ЗНМ II рівня, обумовленого дизартрією є показником низького рівня розвитку основних властивостей уваги, її регуляції та контролю. У них (відсоток виконання завдань всіх методик дітьми складає 32%) спостерігається сповільнений темп запам'ятовування інформації під час виконання усіх вправ; низький рівень переключення на виконання будь-яких вправ; вузькість обсягу та затримка у формуванні розподілу уваги. У дошкільників із ЗНМ та дизартрією, яка проявляється у поєднанні із порушеннями або вторинною затримкою розумового розвитку 4 підгрупи (відсоток виконання завдань всіх методик дітьми складає 12%) характерним є дуже повільніше включення у процес виконання різни вправ методик, при цьому їм обов'язково необхідна допомога дорослого.

У процесі констатувального етапу дослідження при виконанні всіх вправ на вивчення уваги ми виявили якісні та кількісні характеристики рівня прояву властивостей уваги у дошкільників різних груп із дизартрією та порівняли їх характеристики з типовим розвитком.

Формування уваги у старших дошкільників з дизартрією засобами дидактичної гри дало нам змогу стверджувати наступні положення.

У дидактичних іграх перед старшими дошкільниками з дизартрією ставляться ті чи інші завдання, вирішення яких вимагає зосередженості, уваги, розумового зусилля, вміння осмислити правила, послідовність дій, подолати труднощі. Вони сприяють розвитку у старших дошкільників з дизартрією відчуттів і сприймань, формування уявлень, засвоєння знань. Ці ігри дають можливість навчати старших дошкільників з дизартрією різноманітним економним та раціональним способам вирішення тих чи інших розумових і практичних завдань

У процесі формування уваги на формувальному етапі дослідження ми використовували три види дидактичних ігор: ігри з предметами (іграшками, природним матеріалом); настільно-друковані; словесні ігри.

Захоплюючі дидактичні ігри створювали у старших дошкільників з дизартрією інтерес до вирішення розумових завдань: успішний результат розумового зусилля, подолання труднощів приносили їм задоволення. Захоплення грою підвищувало здатність до довільної уваги, загострювало спостережливість, допомагало швидкому і міцному запам'ятовуванню. Все це робить дидактичну гру важливим засобом підготовки старших дошкільників з дизартрією до школи. У навчально-виховному процесі дошкільного закладу дидактична гра виступає, передусім, як самостійна діяльність дітей, що визначає характер керівництва нею. У різних вікових групах керівництво грою дітей має свою специфіку відповідно до їх психофізичних особливостей. При організації дидактичних ігор на увагу необхідні особливі форми керівництва ними з боку дорослого. На формувальному етапі дослідження ми розробили методичні рекомендації щодо формування уваги у старших дошкільників з дизартрією засобами дидактичної гри.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Ананьев Б.Г. Воспитание внимания у школьника / Б.Г. Ананьев–Л.: Ленинздат, 1989. – С.18-44.
2. Бауэр Т. Психическое развитие младенца / Т. Бауэр. – М.: Прогресс, 1995. – 132с.
3. Богуш А. М . Мовленнєвий розвиток дітей : сутність та шляхи реалізації / А.М. Богуш // Дошкільне виховання .-1999.-№6.-С.3.
4. Бурлачук Л.Ф. Словарь-справочник по психодиагностике / Л.Ф. Бурлачук, С.Н. Морозов. – СПб.: Питер Ком, 1999. – С.17-21.
5. Власова Т.А. Учителю о детях с отклонениями в развитии / Т.А. Власова, М.С. Певзнер. – М.: Просвещение, 1987. – С.24-28.
6. Волокитина М.Н. Очерки психологи младшего школьника / М.Н. Волокитина. – М.: АПН РСФСР, 1995. – С.12-18.
7. Выготский Л.С. Проблемы дефектологии / Л.С. Выготский. – М.: Просвещение, 1995. – С.243-245.
8. Выготский Л.С. Основы дефектологии/ Л.С. Выготский// Собр. соч. в 6-и т. – М.: Педагогика, 1987. – т.5. –375 с.
9. Гаврилова Н.С. Порухення фонетичного боку мовлення у дітей. Монографія / Н.С. Гаврилова.- Кам'янець-Подільський: ТОВ «Друк-Сервіс», 2011. – 200с.
10. Гоноболин Ф.Н. Внимание младшего школьника / Ф.Н. Гоноболин // Психология младшего школьника / под ред. А.Н.Леонтьева. – М.: Просвещение, 1989. – 144с.
11. Данилова Н.Н. Физиология высшей нервной деятельности / Н.Н. Данилова, А.Л. Крылова. – М.: Учебная литература, 1987. – С.24-37.
12. Дефектологический словарь / под. ред. В.В. Воронкова. – М.: Педагогика, 1990.- С.87.
13. Дубровинская Н.В. Психофизиология ребёнка: Психофизические основы детской валеологии / Н.В. Дубровинская, Д.А. Фарбер, Н.М. Безруких. – М.: Владос, 2000. – С.34-40.

14. Энциклопедия психологических текстов для детей/ под ред. И. Книгина. – К.: Аркадия, 1997. – 200с.
15. Жукова Н.С. Логопедия: Преодоление общего недоразвития речи у дошкольников / Н.С. Жукова. – Екатеринбург: АРД ЛТД, 1998. – 100с.
16. Затримка психічного розвитку у дітей: методичні рекомендації /укл. Т.Д. Ілляшенко, М.В. Рождественська. – К.: ІЗНМ, 1996. – С.40.
17. Заплатна С.М. Характеристика загального недорозвитку мовлення у дітей / С.М. Заплатна // Педагогіка та методика спеціальні: зб. наук. праць. – К.:Освіта, 2000. – С.63- 65.
18. Заплатна С.М. Характеристика порушень складової структури слова у дітей із загальним недорозвитком мовлення / С.М. Заплатна // Дошкільна освіта .- №2 (8), 2005. - С.39-50.
19. Запорожец А.В., Лисина М.И. Психологические проблемы развития детского восприятия / А.В. Запорожец, М.И. Лисина. – М.: Просвещение, 1986. – 167с.
20. Ілляшенко Т.Д. Діти з затримкою психічного розвитку та їх навчання / Т.Д. Ілляшенко, Н.А. Бастун, Т.В. Сак. – К.: ІЗМН, 1997. – 85с.
21. Калягин В. А. Логопсихология / В. А. Калягин, Т. С. Овчинникова. – СПб.: КАРО, 2005. – 288 с.
22. Калягин В. А. Энциклопедия методов психолого-педагогической диагностики лиц с нарушением речи / В. А. Калягин, Т. С. Овчинникова. – СПб.: КАРО, 2004. – 432 с.
23. Кащенко В.П. Педагогическая коррекция / В.П. Кащенко. – М.: Просвещение, 1992. – С.18-20.
24. Коркина М.В. Психиатрия: ученик / М.В. Коркина, Н.Д. Лакостина, А.Е. Личко. – М.: Медицина, 1995. – 320с.
25. Коррекционное обучение как основа личностного развития дошкольников./ под ред. Л.П. Носковой. – М.: Педагогика, 1989. – С.34-36.
26. Леонтьев А.Н. Проблемы развития психики / А.Н. Леонтьев. – М.: Изд-во МГУ, 1982.- С.125-127.

27. Логопедія. Підручник / за ред. М.К.Шеремет. – 3 видання, перероблене та доповнене. – К.: Слово, 2014. – 672 с.
28. Логопедия: учебн. для студ. дефект. ф-тов пед. вузов / под ред. Л. С. Волковой, С. Н. Шаховской. – М.: Владос, 2005 – 704 с.
29. Логопедическая диагностика и коррекция нарушений речи у детей: сб. метод. реком./ под. ред. Н.Д. Соколова – СПб., М.: САГА: ФОРУМ, 2006. – 272 с.
30. Логопедия: учебник для студ. дефект. ф-тов пед. вузов / под ред. О.В. Правдиной. – М.: Просвещение, 1982. – 272 с.
31. Лосев А.Ф. Проблемы символа и реалистическое искусство / А.Ф Лосев. – М.: Искусство, 1995. – 125с.
32. Лурия А.Р. Основы нейропсихологии / А.Р. Лурия. – М.: Изд-во МГУ, 1983. – С.21-22.
33. Максимова Н.Ю. Основи дитячої патопсихології / Н.Ю. Максимова, К.Л. Мілютіна, В.М. Піскун. – К.: Перун, 1996. – 134с.
34. Миронова С.А. Развитие речи дошкольником на логопедических занятиях / С.А. Миронова. – М.: Просвещение, 1991. – С.5-10.
35. Методичні рекомендації до вивчення дітей з затримкою психічного розвитку / укл. М.В. Рождественська. – К.: ІСДОУ, 1995. – 43с.
36. Обучение детей с задержкою психического развития в подготовительном классе / под ред. В.Ф. Мачихиной, М.А. Ципиной. – М.: Просвещение, 1987. – С.38-41.
37. Основы обучения и воспитания аномальных детей./ под ред. А.И. Дьячков. – М.: Просвещение, 1985. – С.9-15.
38. Правдина О.В. Логопедия / О.В. Правдина. – М.: Просвещение, 1981. – С.68-72.
39. Пиаже Ж. Избранные психологические труды / Ж. Пиаже. – М.: Международная педагогическая академия, 1994. – 137-140.
40. Петухова Т.В. Развитие произвольного внимания у детей дошкольного возраста / Т.В. Петухова// Учёные записки Пятигорского

педагогического института / под ред. А.В. Запорожца, Д.Б. Эльконина. – М.: Просвещение, 1984. – С.205-210.

41. Практикум по основам психологии / составитель: В.А. Мельников. – Симферополь: Сонат, 1997. – 165с.

42. Принципы отбора детей во вспомогательную школу / под ред. Г.М. Дульнева, А.Р. Лурия. – М.: Просвещение, 1983. – С.32-35.

43. Психологія: підручник / укладачі Ю.Л. Трофімов, В.В. Рибалка, П.А. Гончарук. – К.: Либідь, 1999. – 350с.

44. Рубинштейн С.Я. Психология умственно отсталого школьника / С.Я. Рубинштейн. – М.: Просвещение, 1986. – 125с.

45. Синьов В.М. Основи дефектології / В.М. Синьов, Г.М. Коберник. – К.: Вища школа, 1994. – 143с.

46. Словарь практического психолога / составил С.Ю. Головин. – Минск: Харвест, 1988. – 348с.

47. Соботович Е.Ф. Порушення мовного розвитку в дітей та шляхи їх корекції: навчально-методичний посібник / Е.Ф. Соботович. – К.: ІСДО, 1995. – 123 с.

48. Цветкова Л.С. Мозг и интеллект / Л.С. Цветкова. – М.: Просвещение, 1995. – С.23-25.

49. Цветкова Л.С. Нейропсихология счёта, письма и чтения: нарушение и восстановление / Л.С. Цветкова. – М.: Юристь, 1997. – С.16-19.

50. Цвынтарный В.В. Играем пальчиками и развиваем речь / В.В. Цвынтарный. – С.-Петербург.:Школа, 1997. – 155с.

51. Шевандрин Н.И. Психодиагностика, коррекция и развития личности / Н.И. Шевандрин. – М.:Педагогика, 1989. – С.74-96.

52. Щедровицкий Г.П. Методологические замечания к педагогическим исследованиям игры //Психология и педагогіка игры дошкольника / Г.П. Щедровицкий. – М.:Просвещение, 1986. – С.92-94.

53. Якиманская И.С. Развивающее обучение / И.С. Якиманская. – М.: Педагогика, 1999. – 144с.

54. Якубинский Л.П. Избранные работы: Язык и его функционирование / отв. ред. А.А.Леонтьев / Л.П. Якубинский. – М.:Наука, 1986. – 208 с.

55. Якубинский Л.П. О диалогической речи /под ред. Л.В.Щербы / Л.П. Якубинский. – Спб.: СПб,1987. – 259с.

56. Ястребова А. В. Преодоление общего недоразвития речи у учащихся начальных клас сов общеобразовательных учреждений / А. В. Ястребова. – М.: АРКТИ, 2004. – 209 с.

57. Ястребова А.В. Учителю о детях с недостатками речи / А.В.Ястребова, Л.Ф. Спирина, Т. П. Бессонова – М.: Просвещение, 1996.- 158с.

58. Яшина В.А. Мовленнєве середовище та діти / В.А. Яшина // Дошкільне виховання. – № 8. – 2003. – С.17-18.

59. Эльконин Д.Б. Психическое развитие в детском возрасте / Д.Б. Эльконин. – М.:Педагогика,1995. – С.12-36.

60. Эльконин Д.Б. Психология обучения младшего школьника / Д.Б. Эльконин. – М.:Просвещение,1984. – 282с.